

© Zbigniew Furman

*MACIEJ GÓRNY – istorikas, kurio veikla apima istoriografijos tyrimus,
karo vyksmą Rytų bei Vidurio Europoje ir Balkanuose bei šio regiono istoriją
ir kultūrą XIX–XX a.*

Blaivi vasaros dvasia. Rytų ir Vidurio Europos proveržis į naująjį šimtmetį

MACIEJ GÓRNY

Istoriografijoje apie Pirmąjį pasaulinį karą nėra dažniau cituojamo sakinio nei Georgo F. Kennano 1979 metais parašytasis: Didysis karas buvęs „didžioji šio šimtmečio katastrofa“, „įvykis, kuris labiau nei bet kuris kitas, išskyrus gal tik atominio ginklo išradimą ir gyventojų skaičiaus sukeltos ekologinės krizės procesą, reiškė šios Vakarų civilizacijos sugedimą ir nuosmukį.“¹. Europoje, kur gyvename mes, tokiai nuomonei pritariame, matyt, tik Budapešte. Kitur – pradedant Helsinkiu, Talinu, Ryga, Vilniumi ar Varšuva, Praha, Bratislava, Bukareštu ar Sofija, ir baigiant Liubliana, Zagrebu, Belgradu, Sarajevu, Skopje, turbūt netgi Tirana – šis sakiny suvokiamas tik kaip nesusipratimas: 1914–1918 metais buvo visko, bet jie niekur nelaikomi „didžiąja XX amžiaus katastrofa“. Originalusis JAV diplomatas ir istorikas pasaulį matė kitaip, kaip strategas, kuriam Europa po 1945-ųjų buvo pamėkliškai panaši į aną, iki 1914-ųjų: abiejose pusėse smarkiai apsiginklavusios didžiosios valstybės, abiem atvejais iš anksto aiškiai numatomas veiksmo ir atoveiksmio automatizmas –1914-ųjų vasarą jis sukėlė nesulaikomą domino efektą. Kennano pasaulio matymas iš šaltojo karo pozicijų įdomus ir dar dėl vieno dalyko, ten, kur jo dėstymą veikia ne tiek pasaulėžiūra, kiek tuometinė mokslo būklė: kai kalbama apie vadinamąjį

¹ George F. Kennan, *The Decline of Bismarck's European Order. Franco-Russian Relations, 1875–1890*, Princeton University Press 1979, S. 3.

karo entuziazmą. Mat Kennanas rašo apie „euforiškus minios kliedesius”¹ 1914-ųjų rugpjūtį. Kennanas buvo protingas žmogus. Bet jis vis tiek leidosi suklaidinamas ne vieną dešimtmetį 1914-ųjų vasaros matymą formavusių vaizdų, kurie tik pastaraisiais metais iš tiesų sugriauti.

Yra gausybė nuotraukų, kuriose užfiksuotos didžiulės demonstracijose karą palaikančių žmonių minios; vokiečių ir anglų studentai tūkstančiais savanoriškai užsirašydavo į kariuomenę; anų dienų laikraščiai pilni pranešimų apie pamaldas už monarchiją, lojalumą patvirtinančias solidarumo kalbas ir aukas karo reikmėms. Panašia kalba dažniausiai byloja ir memuarai: anot politikų, kurie šitaip tikėjosi santykinai sumažinti savo atsakomybę, prisiminimų, masės norėjo karo. Tačiau anos vasaros „dvasią“ rasime ir kituose ego-dokumentuose: Stefanas Zweigas, iš prigimties veikiau skeptikas, vėliau pacifistas, prisimena, kad jam anuomet nebeliko su kuo kalbėtis. Kraujo kvapas, regis, apakino ir apsvaigino netgi taikingiausias ir geraširdiškiausias žmonės, radikalius individualistus ir dvasios anarchistus – jo akyse jie iš pradžių tapo karštais patriotais, paskui – nepasotinamais aneksionistais; jie patarinėjo ligtoliniam draugui: kadangi Zweigas aiškiai nėra tikras austras, tegu emigruoja į Prancūziją ar Belgiją². Rašytojas tą „1914-ųjų dvasią“ prisimena – kaip matome – be jokio entuziazmo; jis iš tiesų pasijuto labai vienišas. Užtat Europos didmiesčių – nuo Londono ir Petrogrado ar Berlyno iki Vienos ir Budapešto – gatvėse ir bulvaruose dominavo „mes“ jausmas. Unter den Linden alėją Berlyne užtvindė dainuojantys studentai. Tas sekmadienis, kai Serbija atmetė Austrijos-Vengrijos ultimatumą, tarsi suvienijo naciją: berlyniečiai ėjo prie Dunojaus monarchijos ambasados ir ten dainavo „Ich hatt' einen Kameraden“³. Tą akimirką, kaip pastebėjo vienas žurnalistas, lig tol į klases ir partijas pasidalijusi, pramogų trokštanti tauta susivienijo; daugelis laikraščių komentaruose prabrėžė, kad į tą atgimimą veda karas.⁴ Panašus vaizdas turėjo būti ir Vienoje, kur tauta

1 Kennan, *Decline*, S. 4

2 Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*, Frankfurt am Main 1992, S. 275.

3 Kareiviška daina „Turėjau aš kovos draugą“ – vert. past.

4 Oscar Schmitz, *Die Wiedergeburt durch den Krieg*, „Der Tag“, Nr 185 vom 9. August 1914, zit in: Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914. Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*, Cambridge 2004, S. 31.

gatvėse rinkosi po monarchijos vėliavomis; prie Šionbruno rūmų kas vakarą susirinkdavo tūkstančiai, erchercogai broliavosi su paprastais žmonėmis, pagyvenusios ponios monarchijai ir karui aukėjo paskutinius porceliano puodelius¹. Per Budapeštą traukė eisenos su fakelais. Žmonės šlovino sosto įpėdinį (taigi, būsimą imperatorių arba Vengrijos karalių) erchercogą Karolį ir jo žmoną jiems lankantis antrojoje monarchijos sostinėje. Porai grįžus į Vieną entuziastingi karo akademijos kadetai iškinkė arklius ir patys nu-traukė karietą į stotį, iš kur Karolis ir Zita tęsė savo kelionę per monarchiją.

Visuotinė euforija ir vienas kitas abejojantis, kuriuos minioje vargiai pastebėjai – šis 1914-ųjų vasaros vaizdinys atrodė dar labiau įtikinantis, kai jį atkartoję tūkstančiai tekstų ir nuotraukų, be to, atitinka mūsų įsivaizdavimą apie „masių“ bandos instinktą. Ko kito tikėtis iš minios, ypač, kai ji susirenka po patriotinėmis vėliavomis? Abejonės kyla tik atidžiau įsiziūrėjus. Garsiai besireiškianti mažuma užduoda toną ir lemia įspūdį, ypač, kai jos elgesys krinta į akis – kaip kad studentų Berlyne ar Vienos kadetų. Daugumą sudaro žiūrovai, smalsuoliai, laukiantys naujienų arba norintys būti numatomo istorinio įvykio dalyviais.

Pradėkime nuo iš pažiūros ne paties svarbiausio, tačiau jokia būdu ne bereikšmio klausimo, kiek didmiesčių gyventojų elgesys gali būti būdingas visam regionui, kur 70% gyventojų gyvena kaime ir panaši jų dalis yra beraščiai? Greta dviejų milijonų gyventojų miesto Berlyno ir ne ką mažesnės Maskvos buvo tik vienas panašaus dydžio didmiestis – Viena. Budapeštas buvo maždaug perpus mažesnis, Varšuva sparčiai artėjo prie milijono gyventojų, tačiau dar nebuvo to milijono pasiekusi. Vroclave, Lodzėje, Odesoje ir Rygoje buvo maždaug po pusę milijono gyventojų. Visi kiti regioniniai centrai, nuo Karaliaučiaus ir Vilniaus, Prahos ir Lvovo ligi Triesto ir Bukarešto turėjo tarp 200 000 ir 300 000 gyventojų. Išskyrus Vroclavą, Karaliaučių ir Bukareštą visi tie miestai buvo etniškai mišrūs, beveik visur kildavo panašus klausimas dėl pagrindinės tautybės; žydai ar vokiečiai daugeliu atvejų buvo didelė mažuma. Žydai niekur nedomino. Prahoje ir Trieste vokiečiai arba austrovokiečiai buvo valstybinė nacija, tačiau sykiu – mažuma.

¹ Ilka Künigl Ehrenburg, *W obłężonym Przemysłu. Kartki z dziennika z czasów Wielkiej Wojny (1914–1915)*, tłum. Edward Pietraszek, Anna Szczak, oprac. Stanisław Stępień, Przemysł 2010, S. 42–44.

Prieš kokį dešimtmetį Jeffrey Verhey pasuko kiek kitokiu keliu, palyginęs Berlyną su mažesniais Vokietijos miestais. Daugiaetniškumas tokioje vokiškoje aplinkoje, suprantama, didelės reikšmės neturėjo, tačiau vis dėlto Verhey'o tyrimas nužymėjo gaires, kadangi jis galėjo parodyti, kad darbininkiškuose miestuose ar kvartaluose, o juo labiau kaime su Berlynu lygintinų masinių eitynių nekilo. Daug kur, pavyzdžiui, Gdanske, Karaliaučiuje, ar Sarbriukene eisenos išvis nevyko. Kad ir kur žmonės provincijos miestuose ėjo į gatves parodyti, kad yra už karą – pavyzdžiui, Vienoje ar Haidelberge – pirmiausia tai buvo studentai. Ruro srities darbininkiškuose miestuose patriotinės demonstracijos, regis, veikiau buvo išimtis, o ne taisyklė¹. Rimtai pažvelgus į Verhey ir kitų istorikų išvadą, kad vienintelėje ne Vakarų imperijoje, kuri sykiu buvo nacionalinė valstybė, 1914-ųjų vasaros dvasia pranoko smalsumą ir pasyvumą, bet tik iš pažiūros, kyla klausimas, kiek entuziazmo dėl karo vaizdiny mūsiškėje Europos pusėje prilygsta „iš Vakarų“ importuotų, ir aiškiai klaidinančių vaizdų fonui?

Tiek pietuose, kur dominavo nacionalinės valstybės, tiek šiaurėje, kur dominavo trys imperijos, ano meto nuotaika dabar nėra aiški. Pietuose 1914 m. vasarą į karą įsijungė tik Serbija. Čia trumpai kilo karo entuziazmas, kurį tik sustiprino kaimyninių Habsburgų monarchijos provincijų (kurios savo ruožtu buvo tarsi vietinių pietų slavų lojalumo „savo“ valstybei įrodymų flangai)² kėsinimais į Serbiją.

Karalystė jau trečiaisiais karo metais, 1914-aisiais, pašaukė imtis ginklo kaip niekur Europoje didelį gyventojų skaičių – apie 12%; kitos valstybės tą vasarą pasitenkino daugiausia 5%. Po dviejų Balkanų karų tiek išsiplėtusi, tiek bankrutavusi Serbija tokiam galingam priešininkui galėjo tik pralaimėti. Tačiau pasipriešinimo mobilizacijai, regis, nebuvo – išskyrus du socialdemokratų Skupščinoje, balsavusius prieš karą. Beje, visoje Europoje jie buvo vieninteliai socialistai parlamente, likę ištikimi Antrojo

1 Jeffrey Verhey, *Der „Geist von 1914“; und die Erfindung der Volksgemeinschaft*, Hamburg 2000; englische Ausgabe siehe Anm. 4.

2 Daniela Schanes, *Serbien im Ersten Weltkrieg. Feind- und Kriegsdarstellungen in österreichisch-ungarischen, deutschen und serbischen Selbstzeugnissen*, Frankfurt/M. etc. 2011, S. 138ff., 143 f. Ausführlich zu den antiserbischen Repressalien im habsburgischen Hinterland Mitrovic, *Serbia's Great War 1914-1918*, London 2007, S. 74–78.

Internacionalo linijai. Visi kiti, nuo Londono ar Paryžiaus iki Berlyno ar Vienos ir Budapešto, pakluso tos vasaros dvasiai ir vienokia ar kitokia forma balsavo už karą kuriuo kiekvienoje šalyje, esą, buvo ginama tėvynė, garbė, civilizacija ir kultūra.

Šiaurėje tai šen, tai ten buvo vilties, kad iškart bus pasiekta sėkmė, išlaisvinsianti nuo visų socialinių ir nacionalinių įtampų tarp didžiųjų imperinių valstybių, o ypač – jų viduje. Rusijos imperijoje 1914 metų vasarą nieko nelaukiant į kariuomenę buvo pašaukta keturi milijonai vyrų. Kaip ir kitoje fronto pusėje, didmiesčiuose vyko demonstracijos ir eisenos, pamaldos ir vieši kreipimaisi. Daugelyje mažesnių miestelių buvo susirėmimų tarp rekrūtų ir policijos, dažniausiai be jokio politinio konteksto ir potencialo peraugti į kažką daugiau, tačiau neretai juos lydėjo alkoholio vartojimas iš tradicijos ir dėl progos – jaunų vyrų išėjimo į kariuomenę¹. Ženkli dauguma mobilizuotųjų – dauguma jų buvo valstiečiai – vis dėlto ėjo nesipriešindami, nors šįsyk juos pašaukė ne į kareivines, o į frontą.

Vakarinėje arba lenkiškoje Rusijos imperijos dalyje, kur labiausiai būtų buvę galima tikėtis protestų, sklandžiai vyko ne tik mobilizacija. Einančią į frontą rusų kariuomenę, taip pat ir kazokus, nekenčiamus ne vien po 1905 metų revoliucijos, Varšuvos centre išlydėjo kaip gynėjus nuo germaniškos grėsmės – su gėlėmis, saldumynais ir cigaretėmis. Šį tikriausiai spontanišką simpatijų parodymą suorganizavo ne menka rusų mažuma (maždaug 4% miesto gyventojų) – ji suimprovizavo Varšuvos lenkai. Socialistas Tadeusz Hołowko šias scenas prisiminė kaip šmėklos pasirodymą. Didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolajevičius 1914 m. rugpjūčio 14 d. išleido manifestą, kuriame pažadėjo lenkams kraštą „su savo tikėjimu, kalba, savivalda“ – savaime suprantama, valdant carui. Kitą gražią vasaros dieną Hołowko su žmona buvo Varšuvos centre. Ji pirkė gėlių. Staiga pora išgirdo karinį orkestrą ir „kažkokius šūksnius“: „O tada pamatėme vaizdą, kurio nepamiršiu iki gyvenimo pabaigos. Nowy Świat gatve ėjo kazokų pulkas su orkestru. Jis žengė apsuptas entuziastingų lenkų minios, „Tegyvuoja mūsų kariuomenė“, „Tegyvuoja mūsų gynėjai“. Susijaudinusios damos

¹ Joshua A. Sanborn, *Drafting the Russian Nation. Military Conscription, Total War and Mass Politics*, De Kalb 2003, S. 29 ff.; siehe auch Aaron B. Retish, *Russia's peasants in Revolution and Civil War. Citizenship, Identity and the Creation of the Soviet State, 1914–1922*, Cambridge 2008, S. 27f.

švytinčiomis akimis greitai nusipirkusios gėlių bėgo tarp arklių eilių įteikti jas karininkams, vyrai tuštino savo portsigarus ir tiesės cigaretes kazokams, kurie priėmė šį susižavėjimo ženklą atlaidžiai šypsodamiesi iš viršaus“.

Socialistas pasijuto tarsi persmeigtas durklu. Jo žmonai matyti vaizdai irgi netilpo galvoje, ji tik spaudė ką tik nupirktas gėles prie kūno. Abu dar kurį laiką tylėjo¹.

Būdamas ir Lenkijos patriotas, ir socialistas Hołowko priklausė tai nedidelei mažumai, kuriems savaime suprantama karo prasmė buvo pašalinti Lenkijos ir darbininkų skriaudikus – t. y., carizmą.

Kiti amžininkai politiškai dar toli gražu nebuvo apsisprendę, tad jau-tėsi priklausą valstybinei nacijai, nepasijuto „persmeigti“, tačiau paskui vis dėlto rado progą abejoti. Gausybė gėlių, cigarečių ir saldumynų teko ir Vengrijos rekrūtams. Čia irgi grojo kariniai orkestrai, tačiau stotyje galėjai išgirsti ne vien maršus ir himnus: „Traukinys išvyko 14.15.“ pasižymėjo dvidešimtmetis kareivis André Kertész, po kelių dešimčių metų pasaulyje garsus fotografas: „Verksmai ir atsisveikinimai buvo garsesni už orkestrą, turėjusį sužadinti mūsų entuziazmą ... Pamačiau baisiai klykiančią motiną, kurią tik per jėgą sulaikė, kad nebėgtų paskui traukinį. Iš pajudėjusio traukinio iššoko kapitonas, kad dar akimirksniai sugrįžtų pas žmoną (...), paskutinį kartą pabučiavo nelaimingąją, nenorėjusią jo paleisti“. Dar viena būsima pasaulinė žvaigždė iš Vengrijos 1914 metais buvo nepilnametis, tad karas tiesioginės grėsmės jam nekėlė, prisimena tarp sostinių kursavusių traukinį Viena-Budapeštas 1914-ųjų vasarą dar kitaip: keleiviai kupė karš-tai diskutavo apie daugybę pro langą matomų karinių transportų, „Kai kurie pasakojo mano tėvams, kaip tas visuotinis entuziazmas juos labai jaudina. Prisimenu savo atsakymą, aš įžvelgčiau daugiau apgirtimo nei entuziazmo.“² Spontaniškas, masiškas karo palaikymas nebūtinai turėjo būti susijęs su emocijomis, kurios buvo žadinamos laikraščiuose prasidė-jusio karo reklama.

Kaip jau buvo matyti Varšuvos scenose, teritorijose, kuriose buvo kal-bama įvairiomis kalbomis, procesai susiklostydavo netikėtai. Bohemijoje

1 *Erinnerungen von Tadeusz Hołowko zit. nach Leszek Moczulski, Przerwane powstanie polskie 1914*, Warszawa 2010, S. 395f.

2 *Erinnerung von André Kertész und Leo Szilard zit. nach Kati Marton The Great Escape: Nine Jews Who Fleed Hitler and Changed the World*, New York 2006, S. 53, 60.

ir Moravijoje į frontą išeinantys pulkai buvo išlydimi taip pat, kaip ir kitur Europoje. „Národní Politika“ ne sykį aprašė iškilmes, ir pasakojimai kaip du vandens lašai panašūs į pasakojimą apie Hradec Kralovę 1914 m. rugpjūčio 3 dieną: „Per karinio orkestro koncertą vietinis advokatas sušuko „valio“ kariuomenei. Tą šūksnį perėmė daugybė susirinkusių, tai buvo paskata ovacijoms Jo Imperatoriškajai didenybei. Susirinkusieji ne vieną kartą sugiedojo monarchijos tautų himną ir *Kde domov můj*¹. Nepaliaujamai buvo šūkčiojama „šlové!“ ir „valio!“ Jo Didenybės ir kariuomenės garbei. Hradec Kralovės gyventojai imperatorių ir ginkluotąsias pajėgas šlovino ir naktį. Manifestantai ėjo prie rotušės ir imperatoriaus vietininko būstinės, kur ir vėl sumišo Austrijos tautų himnas ir šūksniai „šlové“ bei „valio“ Jo Didenybei“².

Idiliškas dešimtmečiais per vokiečių-čekų konfliktą suformuotų visų Bohemijos žemių tautų suremtų pečių vaizdas prieštarauja jau 1915 metais atsiradusiam įsivaizdavimui, kad čekai esą nelojalūs arba visad gali išduoti. 1914 metais čekų pulkai – anot liudininkų pasakojimų, drausmingi, stiprūs ir gerai maitinami – lenkams netgi kėlė pasitikėjimą. Apie (spėjama, iki 1918 m.) 1,4 milijono į kariuomenę pašauktų čekų ir slovakų turbūt ne be pagrindo sakoma, kad jie lojaliai pakluso 1914 metų mobilizacijai, nors jų imperinis patriotizmas ir buvęs „prislopintas“³. Ir – nepaisant visų vėliau atsiradusių legendų (kurios norėjo užfiksuoti jau 1914 metais matomą čekų laisvės arba secesijos troškimą) – kitų tautybių kariuomenė Čekijoje jautėsi visai gerai: Ketvirtosios Austrijos-Vengrijos armijos štabas pranešė apie geležinkelių transportus per Čekiją pirmąjį karo mėnesį, visų sutiktų tautybių elgesys buvęs optimalus. Kariuomenė pakeliui į frontą visur patyrė aiškų patriotizmą, didesnėse stotyse visų visuomenės sluoksnių moterys sunešdavo jiems duonos, arbatos, cigarečių ir pan.⁴

1 “Kur mano tėvynė” – Čekijos nacionalinis himnas – *vert. past.*

2 *Manifestace v Hradci Králové*, „Národní Politika“ Nr. 212 vom 4. August 1914.

3 Natali Stegmann, „Geburt“ und „Wiederrichtung“ der Tschechoslowakei.

Das Legionärsparadigma am Ende des Ersten und des Zweiten Weltkriegs,
in: Natali Stegmann (Hrsg.), Die Weltkriege als symbolische Bezugspunkte.

Polen, die Tschechoslowakei und Deutschland nach dem Ersten und Zweiten Weltkrieg, o.O. 2009, S. 71–90, hier: S. 72.

4 Bericht zit. von Norman Stone, *The Eastern Front 1914–1917*, New York 1975, S. 126.

Apie kitą apsektą, kurį čia paliesiu tik trumpai, byloja, be kita ko, Franzo Kafkos dienoraščiai: tai liudijimai apie masines demonstracijas Prahoje. Kafką lojalumo demonstravimai ir valiavimai paprasčiausiai siutino. „Tos eisenos – vienas šlykščiausių karų lydinčių reiškinių. Viską pradėjo žydų prekijai, kartais kalbantys vokiškai, kartais čekiškai, jie pripažįsta, kad niekad taip garsiai nerėkavo kaip dabar. Aišku, tai kai kuriuos pagauna. Organizuota buvo gerai. Tai dabar kartosis kas vakarą, rytoj, sekmadienį, du kartus“¹.

Žydai – „1914-ųjų dvasios organizatoriai“? Visai netrukus, tų pačių metų rudenį, šimtai tūkstančių žydų pabėgėlių iš Galicijos ir Bukovinos sudarė aiškiai pačią didžiausią tėvynę ir šaknis praradusių žmonių grupę, o tai byloja ne tiek apie jų klastingų režisierių vaidmenį, kiek apie Rusijos baimę. Kafkos reakcija iš esmės įrodo, kad galų gale ne tiek svarbu buvo, ką jie darė ar ko nedarė: jų aplinkos reakcija (įskaitant ir asimiliuotus žydus, kaip Kafka arba kritikas iš Vienos Karlas Krausas) visą laiką buvo kritiška ar netgi priešiška – pamatinė konstanta, kuri tolesnėje karo eigoje praktiškai visur vedė į ryškų antisemitizmo sustiprėjimą.

Be to, įrašas Kafkos dienoraštyje patvirtina, kad liudininkas visą laiką suvokia tik vieną tikrovės dalį, ją komentuodamas pagal savo žinias, pažiūras ir nuotaiką. Mat kaip tik Prahoje visai netrukus paaiškėjo, kad entuziastingai nusiteikusias masės gatvėse valdžios požiūriu jokių būdu nėra neproblemiškos, ir čia klausimas apie galimus kurstytojus žydus nebebuvo svarbus. Eisenose ir sakomose kalbose vokiečių kalbą galėjai išgirsti kur kas dažniau nei čekų. Pranciškaus Juozapo portretai negalėjo nustelbti daugybės šūksnių „Valio kaizeriui Vilhelmui“. Eisenos labai dažnai vesdavo prie vokiškų institucijų – prie Vokietijos reicho konsulato, Vokiečių namų (kazino) arba vokiškų laikraščių redakcijų. Vokiškos dainos, kaip antai „Die Wacht am Rhein“² arba „Ich hatt' einen Kameraden“ skambėjo dažniau nei habsburgiškas „Princo Eugenijaus maršas“ arba imperatoriaus himnas „Gott erhalte Franz, den Kaiser“³, o dar rečiau jau pasakojime iš Hradec Kralovės paminėtoji „Kde domov můj“. Čekiškasis „Wacht am

1 Franz Kafka, *Tagebücher 1910–1923*, Frankfurt am Main 1986, S. 262.

2 „Sargyba prie Reino“ – politinė daina, traktuota kaip neoficialus Vokietijos himnas – *vert. past.*

3 „Dieve saugok imperatorių Pranciškų“ – *vert. past.*

Rhein” atitikmuo „Hej Slované”¹ karo prieš slaviškas valstybes Serbiją ir Rusiją akivaizdoje būtų skambėjęs kaip didžiausia išdavystė.

Patyręs imperijos vietininkas kunigaikštis Franzas von Thun-Hohensteinas ėmė nerimauti: po savaitės demonstracijų jis paskelbė kreipimąsi „Į miestuosius čekiškai ir vokiškai kalbančius Prahos bendrapiliečius”, kuriame gyrė prahiečių „patriotinį nusiteikimą”. Sykiu vietininkas prašė nutraukti demonstracijas, mat tolesnės susilpnintų jų reikšmę. Pats kunigaikštis von Thun-Hohensteinas bijojo, kad vokiečiai ir čekai puls vieni ant kitų.

Panašiai – tik iš pirmo žvilgsnio keistokai – kaip Prahos vietininkas tuo pačiu metu, beje, elgėsi ir Rusijos imperijos Liflandijos gubernatorius. Paradoksas, jam rūpėjo ne Baltijos vokiečiai, kurie dar neseniai dominavo ir, norėdami įrodyti savo lojalumą kare prieš Vokietijos reichą, griebėsi visko (tai, beje, nelabai padėjo; ligtolinis krašto elitas jau pirmojoje karo fazėje tapo įtariamaisiais, antrarūšiais piliečiais savo tėvynėje). Gubernatorius jau rugpjūčio 7 dieną – dvi dienos anksčiau nei jo kolega Prahoje – prašė nutraukti tolesnes patriotines demonstracijas gatvėse, nes jomis savo tikslams naudojasi socialdemokratų partija. Matyt, tai ne ką tepadėjo, nes po trijų dienų stebėtojas Rygoje užsirašė, „Publika gatvėse rengia kariuomenei entuziastingas ovacijas ir aprūpina revoliucine literatūra”².

Lvove, kur vokiečių beveik nebuvo, vyko įprastinės eisenos ir pamaldos; lenkai, ukrainiečiai ir žydai reiškė savo ištikimybę monarchijai. Ženkli dauguma tiek politinių aktyvistų, tiek paprastų gyventojų rėmė kovą su „rusiškoju pavojumi, kurioje bendra valstybė atrodė būsimanti geresnė apsauga nei kokia nacionalpolitinė veikla”³. Problema, neišvengiamai lydėjusi karą, dėl to tikrai nebuvo išspręsta: ne viename pasienio krašte visi suprato, kad lenkai (tarnaujantys visoms trimis imperijoms), ukrainiečiai (vilkintys dvejopomis uniformomis), žydai (kaip ir lenkai, esantys visose trijose armijose), rumunai, lietuviai ar serbai (irgi dviejose priešiškosiose kariuomenėse) ateinančiame kare kariaus abiejose fronto pusėse, kas – nepaisant viso

1 1848 metais Slavų kongrese slavų tautų himnu paskelbta daina – *vert. past.*

2 Alfred von Hedenström, *Rigaer Kriegschronik 1914–1917*, Riga 1922, S. 5, 10.

3 Überblick über die prohabsburgischen Haltungen von Polen, Juden und Ukrainern in Galizien: Jerzy Z. Pająk, *Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w warunkach Wielkiej Wojny 1914–1918*, Kielce 2012, S. 55–62, 70ff., 75–80.

lojalumo „savi“ monarchijai – nuo pat pradžių neišvengiamai slopino karo entuziazmą. Beje, realybė pranoko ir didžiausius nuogaštavimus: pirmuosiuose Austrijos-Vengrijos imperijos daliniuose, užpuolusiuose Serbiją, iki ketvirtadalio buvo serbų ir iki 50% – kroatų¹.

Prie iš pradžių aiškiai beveik neįvardytos problemos – kovos imperijos labai ir tuo pat metu prieš savo kraštiečius – prisidėjo iš pradžių irgi mažai keltas klausimas apie aukos prasmę: ar pergalė prieš Rusiją ir Serbiją Habsburgų ir Hoencolernų uniformomis vilkintiems slavams būtų naudinga ar veikiau pavojinga? Ir ko savo ruožtu nerusai Romanovų valdiniai galėjo tikėtis iš Rusijos? 1914-ųjų vasarą visų šių tautybių ar mažumų politiniai vadai elgėsi labai jau panašiai: jie išliko lojalūs valstybei, kurios piliečiai ir kareiviai buvo. Sykiu lojalumą jie deklaruodavo tik savo tautybės vardu. Tai buvo pasiūlymas. O netiesioginis raginimas imperijos centrui buvo toks: atitinkamai atsižvelgti į visų tautinių mažumų interesus.

To neįsisąmoninto skeptiškumo šaknys buvo ne vien nacionalinis klausimas, jam peno davė ir refleksija apie pastarųjų dešimtmečių bumą, kuri šiandien vadiname pirmąja globalizacija. Vienas Varšuvos publicistas praėjus kelioms dienoms po karo pradžios rašė – ir išraiškingai, ir paslaptinai, kad pasaulio laukia „kažkas didelio, kažkas siaubingai šurpauš, tačiau neišvengiamo kaip būtinybė“. Jis dejavo dėl sunkiai numatomų rizikų kiekvienai šeimai Vidurio Europoje ir budriai pastebėjo, kad jau mobilizacija atnešusi „stiprų ir netikėtą gyvenimo apribojimą“: „Modernusis industrializavimas taip sukomplikavo ekonominę žmogaus būties pusę, taip viską susaistė, kad visas pasaulis iškart yra išmuštas iš vėžių ir pasijunta negirdėtos ekonominės katastrofos išvakarėse“². Publicistas čia išplėtojo amžių sandūroje jau ne sykį suformuluotą, kartais netgi knygas pavertusią bestseleriais, tačiau vis dėlto visą laiką mažumos reikalu likusią mintį. Regis, įtakingiausias karo priešininkas buvo Socialistų internacionalas, tačiau – kaip jau minėta – lemiamą akimirką jis visiškai nieko negalėjo padaryti.

Čia pateikta nemažai vaizdų, jie neretai prieštaringi ir aprėpia ir entuziazmą, ir lojalumą pareigos atlikimą, ir – iš pradžių retesni – nepritarimą. Palyginimai jų neištirdys. Rusų atveju tai liko paskutinių imperijos paveikslų dalis – imperijos, kuri stoji į karą, negalėdama savo daugiaetninei,

1 Andrej Mitrovic, *Serbia's Great War*, S. 67.

2 Z. Dębicki, *Wojna!*, in: *Tygodnik Ilustrowany* Nr. 32 vom 8. August 1914.

politiškai, socialiai ir religiška susiskaidžiusiai visuomenei pasiūlyti viską integruojančios, nacionalinei valstybei prilygstančios susitapatinimo figūros. Vaizdas Habsburgų imperijoje iš esmės nesiskyrė, tik ten nebuvo tokio kaip Rusijoje vietinės bendruomenės protesto prieš sūnų ir sutuoktinių paėmimą tradicijos. Regis, tiek Vienoje, tiek Peterburge beveik visur dominavo tikėjimas, kad monarchija gali pasikliauti valdinių ištikimybe, nepaisant nacionalinių ir religinių skirtumų, juk monarchija saugojo valdinius nuo jos pačios paskelbto pavojaus iš rytų arba iš vakarų. Tokio imperiškojo lojalumo išties būta abiejose pusėse, tik vietinis elitas iš to tikėjosi daugiau. Padalytos tautos iš „jų“ imperijos pergalės ir po to vykšiančio žemėlapio perdalijimo vylėsi susijungti su tautiečiais kitapus sienos. Mažumos, kurios visos gyveno vienoje imperijoje, kaip antai latviai ar čekai, tokiu atveju galėjo tikėtis liberalizavimo, o optimaliausiu atveju – autonomijos.

Vienos, Budapešto ar Peterburgo požiūriu abu su pergale susiję lūkesčiai – tautinio išsilaisvinimo programos – neatrodė tokie viliojantys. Netgi labiausiai džiuginanti stambaus priešininko pralaimėjimo perspektyva reiškė laimėtas teritorijas, iš kurių menka nauda, nes jos tik paaštrintų savas nacionalines problemas kaip ir visur žadamas vidaus santykių liberalizavimas, kuris vėl visu aštrumu iškeltų tiek nacionalinį, tiek socialinį klausimus.

Nacionalinės valstybės buvo tarsi kitame pasaulyje. Visos Balkanų valstybės 1912–1913 metais buvo patyrusios didelius pralaimėjimus. Ekonomiškai nė viena iš jų negalėjo sau leisti naujo karo. Žmonės jo bijojo. Elitas buvo susiskaldęs – ar geriausias problemos sprendimas būtų neutralumas, Centrinų valstybių sąjungos palaikymas ar sąjunga su Antante¹. Austrijos-Vengrijos imperijos pasiuntinys Atėnuose po vienos iš vidaus politikos krizių, ėmusios taip pat draskyti ir Graikiją, sakė, jog šalis esanti „nors ir draugiška Antanei, tačiau nenorinti karo“². Tokį pat sakinį būtų galėję parašyti ir jo kolegos Bukarešte ar Sofijoje; „Antantę“ ir „Centrines valstybes“ čia buvo

1 „Elsewhere in the Balkans [i.e. outside of Turkey], the mood in 1914 was generally sombre and the wave of popular enthusiasm for war seen in Paris, London, and Berlin was almost entirely absent”; Mark Biondich, *The Balkans. Revolution, War and Political Violence since 1878*, Oxford 2011, S. 88.

2 Lothar Höbelt, *Der Balkan und die Strategie der Entente*, in: Jürgen Angelow, (Hrsg.) *Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Perspektiven der Forschung*, Berlin 2011, S. 57–73, hier: S. 59.

galima sukeisti kaip dvi įsivaizduojamas figūras su nenuspėjamomis ateities galimybėmis.

Bulgarija apsisprendė pirmoji, bet šis apsisprendimas neturėjo nieko bendra su akla neapykanta. Nors Sofijoje ir buvo laukiama progos atsirevanšuoti už pralaimėjimą antrajame Balkanų kare, tačiau opozicija reikalavo tęsti neutralumo kursą. Tik opozicijos vadų suėmimas eliminavo Sąjungos su Centrinėmis valstybėmis priešininkus. Kai po savaitės, 1915 metų spalio 14 dieną, Bulgarija paskelbė karą Serbijai, didelio entuziazmas nekilo. Naujas karas ne tiek aukštintas, kiek jo baimintasi¹.

Pagrindo euforijai 1914-ųjų vasarą nebuvo ir Bukarešte. Dar dvejus metus liko ir neprognozuojama, ir viduje nesutariama, prie kurios pusės reikėtų prisijungti Pasauliniame kare; be to, ir čia kaip lygiavertis buvo svarstomas neutralumas. Kai Rumunija 1916 m. rugpjūčio pabaigoje užpuolė Habsburgų monarchiją ir šventė laikinas karines pergales Transilvanijoje, džiūgavimai Bukarešte, nepaisant ženklaus daugelio intelektualų ir politikų skepticizmo, regis, buvo dideli; tačiau jie išsisklaidė per kelias dienas². Po gerų trijų mėnesių, staigiai pralaimėjus rumunų karinėms pajėgoms ir karaliui pasitraukus į Jasus, feldmaršalas Augustas von Mackensenas piktinosi entuziastingu Bukarešto gyventojų pasitikimu: „Tas entuziazmas man – tikras skandalas, juk mus džiaugsmingai pasitiko tie patys, kurie anksčiau rékaudami reikalavo su mumis kariauti (...), su tokiais dalykais taikstytumeisi gal tik draugo žemėje, o priešo žemėje nuo to tiesiog koktu“³. Feldmaršalas teisingai suprato, kad Rumunijos sostinės gyventojai nugalėtojo karaliaus Ferdinando sugrįžimą būtų pasitikę bent jau panašiu entuziazmu; užtat jis visiškai nesuprato, kad daug kas iš tų žmonių nematė jokios priežasties liūdėti akivaizdžiai sužlugusio elito, po dvejų metų intensyvių diskusijų be jokio reikalo priėmusio tokį visiškai neteisingą sprendimą.

1 Björn Opfer, *Im Schatten des Krieges. Besatzung oder Anschluss – Befreiung oder Unterdrückung? Eine komparative Untersuchung über die bulgarische Herrschaft in Vardar-Makedonien 1915–1918 und 1941–1944*. Münster 2005, S. 57, 63, 109f.

2 Ioan Scurtu, *August 1916: Starea de spirit a Românilor*, „Dosarele Istoriei” 11/2006, Nr. 8, S. 13–19. Für den Hinweis auf diesen Beitrag und die Übersetzung danke ich Viorel Achim.

3 Zit. nach Raymund Netzhammer, Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan, Bd. I, München 1995, S. 698, Eintrag vom 16. Dezember 1916.

Vokiečių ir austrų Balkanų vaizdus, iš dalies perimtus iš ankstesnių dešimtmečių ar net šimtmečių, patvirtino Serbijos karaliaus nužudymas arba perėjimas į kitą pusę 1903 m. ir per 1912/13 metų karą. „Rytietiški“ „Balkanų tautų“ bruožai tapo paniekinimu „azijietiški“ – tačiau šis žodis daugiausia buvo vartojamas apibūdinti turkus, albanus ir bulgarus – ir panašų neigiamą atspalvį turinčiu „balkaniški“. Galvoje buvo turimas atsilikimas, karingumas, nešvara ir klasingumas, žiaurumas ir prietarai, nenuspėjamumas ir paperkamumas, agresyvumas ir melas. Savaiame suprantama, to priešingybė buvo „Europa“, kurios vardu Vokietija ir Austrija-Vengrija pietryčiuose kariavo prieš kultūriškai, o ypač doroviškai menkesnę priešą¹. Niekingi bruožai buvo priskiriami ne tik Centrinųjų valstybių priešams (tarp jų ypač „išdavikiškai“ Rumunijai). Jie tiko ir sąjungininkams; priešas ar draugas, moraliniu-kultūriniu požiūriu nebuvo labai svarbu. Aukščiausiosios Vokietijos kariuomenės vadovybės vadas Helmuthas v. Moltke aiškiai įvardijo santykį su visais „Balkanais“, dar 1914-ųjų rugpjūtį rekomenduodamas savo kolegai Austrijoje-Vengrijoje Franzui Conradui von Hötzendorfui: „Užsiundykit bulgarus ant serbų tegu jie vieni kitus išdaužo“².

Tačiau neaišku, kiek priešų vaizdiniai virto tikru smurtu. Štai, tariamai ypač nekenčiama Rumunija neužfiksavo jokių vokiečių ar Habsburgų kariuomenės karinių nusikaltimų. Šiaurinėje Rytų fronto dalyje Centrinės valstybės kariavo prieš barbarišką, despotišką ir pašiepiamą caro imperiją, tačiau ji tuo pat metu buvo ir tradicinė didžioji valstybė, ir turėjo imperatoriškąjį, su Balkanų monarchijomis nepalyginamą statusą. Įsivaizdavimas, kad lenkai, latviai ar ukrainiečiai jiems neprilygsta gal ir formavo tėvoninę vokiečių kariškių laikyseną, tačiau užimtose – lig tol Vakarų Rusijos – teritorijose svarbu buvo ne kaltė ir bausmė (kaip Serbijos ir Rumunijos atveju), o kad lenkai, baltai ir ukrainiečiai prisidėtų prie kovos prieš Rusiją arba

1 Vgl. Mechthild Golczewski, *Der Balkan in deutschen und österreichischen Reise- und Erlebnisberichten 1912-1918, Ort und Datum, passim, bes.* S. 64–67. Ähnliche Zuschreibungen bei Schanes, Serbien im Ersten Weltkrieg.

2 Zit. nach Opfer, *Im Schatten des Krieges*, S. 143. Zum stets angespannten deutsch-bulgarischen Verhältnis in der Zeit der „Waffenbrüderschaft“ vgl. u.a. ebenda, S. 140–145; Stefan Minkov, *Der Status der Nord-Dobrudscha im Kontext des deutsch-bulgarischen Verhältnisses im Ersten Weltkrieg*, in: Angelow (Hrsg.), *Der Erste Weltkrieg*, S. 241–255.

taptų jaunesnieji Vokietijos reicho partneriai. Šis būsimų sąjungininkų paisymas vokiečių dominuojamoje Vidurio Europoje pasirodė gerokai veiksmingesnis nei koks kitas priešo ar kultūros skleidėjo vaizdavimasis.

Ganėtina nesvarbus atrodo ir klausimas apie kitų kariavusių jėgų turėtus priešo vaizdinius. Rusų atveju armija per tas kelias savaites, kai užėmė dalį Rytprūsių, elgėsi gana korektiškai. Kalbant apie 10 mėnesių užimtą buvusią Rytų Galiciją prie tokio konstatavimo būtų galima kabinėtis, tačiau didžiąja dalimi jis liktų nepajudinamas. Pietryčiuose ypač nekenčiama buvo Bulgarijos okupacija, kas aiškiai buvo susiję su antiserbiskomis, antigraikiškomis ir antirumuniškomis bulgarų elito nuotaikomis. Jos tikrai nebuvo šviežiausios, tačiau 1913 m. pastiprintos, o ypač išsiskleidė po 1915-ųjų.

Ypatingas atvejis, kaip visuomet, buvo žydai. Habsburgų monarchijoje antisemitizmo sustiprėjimas paprastai siejamas su šimtais tūkstančių žydų, kurie 1914 metais iš Galicijos ir Bukovinos bėgo į vakarus. *Rytų žydai* buvo laikomi nešvaros, ligų ir atstumiančio svetimumo simboliu – ne tik vietinei valdžiai ir juos priėmusių vietų gyventojams krikščionims, tačiau ir ten jau seniai gyvenantiems, iškilusiems ar tiesiog prie modernaus miesto prisitaikiusiems žydams, kuriems pabėgėliai nemaloniai primindavo jų pačių kilmę, jiems buvo ir gėda dėl jų, bet jie jautė ir pareigą padėti. Štai Prahos žydų bendruomenei labai sunkiai sekėsi bendrauti su palyginti maža pabėgėlių grupe¹. Vienoje laikiną prieglobstį rado keleriopai daugiau žydų iš Galicijos ir Bukovinos (manoma, kad iki 100 000). Tačiau skaičiai nieko nelėmė, antipatija žydams smarkiai augo abiejuose miestuose².

Atstumiančiais ar pavojingais laikomi pabėgėliai ir iš to išaugęs pasirengimas smurtui buvo tik vienas iš daugelio antižydiškos laikysenos ir veiksmų paskatų. Kaip žinoma, antisemitizmas augo visur, ir didžiojoje Britanijoje, ir Vokietijoje, ir Habsburgų monarchijoje, ir Rusijoje. „Kavinių žydai“ (kaip juos mėgta vadinti ne vien Austrijos-Vengrijos monarchijos miestuose) visur buvo laikomi besipelnančiais iš karo: atseit, fronte jų nerasi, o šalies gilumoje ar okupuotose teritorijose – t. y., nesvarbu, kokia jų pilietybė – jie turėjo tikrosios naudos iš krizės. Palei Rytų frontą plito – turbūt dar stipriau nei Vakaruose – šnipų gaudymo manija; ir vėl pagrindinis vaidmuo

1 Martin Welling, „Von Haß so eng umkreist“ *Der Erste Weltkrieg aus der Sicht der Prager Juden*, Frankfurt am Main 2003, S. 122, 125f., 150f.

2 Welling, „Von Haß so eng umkreist“, S. 162f., 169–172.

čia teko tariamai piktybiškai nelajaliems žydams, nepaisant, iš kurios šalies jie buvo. Tačiau tik Rusijos atveju manoma, kad išstūmimo politika buvo planuojama prieš karą¹, tai (jei ši hipotezė teisinga) nebūtinai yra svarbiausia priežastis, dėl kurios visur imta matyti „žydus šnipus“.

Tačiau visų – valdžios ir armijos, okupantų ir užnugario įstaigų – pagrindinė laikysena, matyt, buvo vienoda: žydus išnaudoti ir šantažuoti buvo paprasčiausia.² Štai vienas to meto liudininkas Rygoje 1915 metų pabaigoje pastebėjo staigiai plintančias „nuobaudas už nepakankamą langų uždangstymą“, į ką jis jau anksčiau buvo atkreipęs dėmesį kaip į naują įplaukų šaltinį policijai: „Už tai baudžiama pagal tautybę. Žydai turi mokėti 100-200 rublių arba gauna mėnesį arešto. Vokiečiams bauda sumažinama per pusę, latviai ir rusai moka tik ketvirtadalį to, ką moka žydai“³. O tos „baudos pagal tautybę“ tikrai buvo pati švelniausia antisemitizmo, koks jis kasdien praktikuotas palei Rytų frontą, forma.

Už to visur stovėjo tradicinis krikščioniškas antijudaizmas, iškylančios modernybės laikais performuluotas į visuotinį įtarimą žydišku sąmokslu, kurį ne taip seniai buvo sustiprinusi sąjunga tarp žydų marksistų ir panašiai mąstančių kaimynų. Nuo 1914-ųjų prisidėjo ir nauji elementai: beveik visose vokiškai kalbančios kariuomenės užimtose teritorijose žydai buvo laikomi geriausiais okupantų tarpininkais, užnugaryje besipelniusiais iš visuotinio stygiaus, ir veltėdžiais, kurie, šelpiami kaip pabėgėliai, tuo pat metu krovėsi pilną juodojoje rinkoje. Neretai juos apkaltindavo ir įskundinėjimu⁴.

1 Alexander V. Prusin, *The Lands Between. Conflicts in the East European Borderlands, 1870–1992*, Oxford 2010, S. 36, 47.

2 Eine Fundgrube bietet der dem Wiener Innenministerium vorgelegte Bericht von Dr. Bernard Hausner, Gymnasialprofessor und Rabiner in Lemberg, über die russische Besatzungszeit. Vgl. Pajāk, *Od autonomii, passim*.

3 Hedenström, *Rigaer Kriegschronik*, S. 76, 86.

4 So z.B. nach dem russischen Rückzug aus Galizien 1915, wo sie in einem Dorf elf ukrainische Nachbarn, „makellose Landwirte“ bei den Honveds angezeigt haben sollen, die die denunzierten prompt aufhängten; vgl. Hannes Leidinger, „Der Einzug des Galgens und des Mordes“ Die parlamentarischen Stellungnahmen polnischer und ruthenischer Reichsratsabgeordneter, in: *Zeitgeschichte* 33, H. 5, (2006), S. 235–260, hier: S. 244.

Tūkstančiai karikatūrų, laikraščių komentarų ir kitokių apraiškų spaudoje piešė paveikslus, kuriuose skaitytojas atpažindavo save ir savo nelaimių priežastis: čia – visad ir bet kokia kaina klestintis gudrus, turtingas žydas, o ten – vargšas išnaudojamas krikščionis.

Bet vis dėlto antižydiški išpuoliai, nors jie ir dažnėjo, buvo smerkiami. Kai 1915 metais pasitraukus Galiciją užėmusiems rusams tenyktė spauda apibendrino patirtus nuostolius, dominuojančios temos buvo karo netekty, sugriovimai, plėšimai, žydų žeminimas ir pogromai. Akivaizdu, kad priešiškas „rusų“ ar „kazokų“ požiūris į žydus tebebuvo laikomas ypač įtikinamu carinės imperijos atsilikimo įrodymu. Tačiau kaimynams krikščionims tai netrukde laikyti žydus pagrindine savo kančių priežastimi.

Rytų ir Vidurio Europos žmonės 1914-aisias buvo įtraukti į karą. Savo tautas į mūšį siuntusios imperijos neturėjo tradiciskų karo tikslų. Buvo svarbu ne provincijos, kuriomis nepasidalijama, o pusiausvyros Europoje išlaikymas ir savo didžiosios valstybės pozicijos išlaikymas, gintis nuo priešo, kuriam, esą, trukde ir viena, ir kita, šen bei ten ištraukti kokią nedidelę rakštį iš savo kūno. Tos vasaros „dvasia“ jokio vaidmens nevaicino. Užtat Pietryčių Europos nacionalinės valstybės (išskyrus Serbiją, kuri nuo pat pradžių buvo išimtis) priėmė suverenius sprendimus, besitikėdamos karo laimėjimų. Tačiau jų tikrai nebuvo apėmęs masinis karo entuziazmas. Tie sprendimai visur buvo elito arba tuo metu geriausiai mokėjusios išsi-veržti į priekį, turėjusios sumaniausią taktiką ir gebėjusios argumentuoti jo dalies darbo vaisius. Nieko iš anksto nelėmė istorija, emocijos, klasių kova, nacionalinės tradicijos ar netgi noras žudyti.

Pranešimas skaitytas 2014 m. liepos 14 d.

Iš vokiečių kalbos vertė Kristina Sprindžiūnaitė